

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна**

УЛЛАХ ПАВЛО ЕХСАНОВИЧ

УДК 94:327](73:5-13) “1965/1972”

ПОЛІТИКА США У ПІВДЕННІЙ АЗІЇ (1965–1972 РР.).

Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Тумаков Олександр Іванович,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
доцент кафедри нової та новітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Потрашков Сергій Васильович,
Харківська державна академія культури,
професор кафедри історії України та всесвітньої історії.
кандидат історичних наук
Тавшунський Олег Михайлович,
Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків,
доцент кафедри філософії, українознавства і політології.

Захист відбудеться _____ о _____ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «_____» _____ 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

В. С. Майстренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зміни, що відбулися у світі після завершення холодної війни, свідчать про те, що у міжнародних відносинах поглиблюється тенденція до регіоналізації, прояви якої можна спостерігати і в Південній Азії, країни якої перейшли до політики інтеграції на тлі збереження хронічних конфліктів міждержавного та внутрішньополітичного характеру. Серед них визначальним у другій половині XX століття стало протистояння Індії та Пакистану з домінантою гонки озброєнь – двох найбільших і найпотужніших країн регіону. Ситуація значно ускладнилась з формуванням широкого ареалу конфліктності, пов'язаної з діяльністю ісламістів у Афганістані, Кашмірі та Пакистані, а також нестабільністю політичних режимів та окремих держав регіону.

Зовнішня політика США в 60-70-ті роки XX ст. у Південній Азії є важливою складовою сучасної оцінки міжнародної ситуації в цьому регіоні. Зусилля США мали певний вплив на помірковану нормалізацію індо-пакистанських відносин та стабілізацію ситуації на субконтиненті. Вивчення пріоритетів зовнішньополітичної діяльності США в історичній ретроспективі дає певні прогностичні можливості для сучасної геополітики.

Зовнішня політика Білого дому також мала на меті модернізацію країн цього регіону за західним зразком, тому вивчення цього аспекту є необхідним для оцінки його значення у поступі країн, що розвиваються, і підводить нас до питання: чи потрібна донорська допомога країнам, що не вважаються Заходом демократичними, наскільки вона корисна як для реципієнта, так і для надавача. Це може бути актуальним на тлі функціонування міжнародних фінансових структур з точки зору доцільності їхніх дій у сучасному світі.

Дослідження особливостей зовнішньої політики США у Південній Азії є актуальним і для сучасної України, оскільки практичні рекомендації, що випливають із нього, можуть допомогти нашій державі знайти оптимальні алгоритми відносин з країнами Південної Азії, що враховують національні інтереси стратегічних партнерів України, зокрема Індії.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах планової наукової теми «Історія країн Азії та Африки у новий та новітній час» кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Реєстраційний номер 0112U005271, шифр IST_9.т.

Метою дисертаційного дослідження є дослідження зовнішньої політики США в Південній Азії та її значення для становлення та розвитку країн регіону. Зазначена мета передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

- виявити фактори, що сприяли загостренню протистояння Індії та Пакистану;
- визначити пріоритети зовнішньополітичної діяльності США в регіоні у зазначений період;
- розкрити роль США у врегулюванні індо-пакистанського протистояння у 1965 р.;
- дослідити механізми впливу США на учасників конфлікту та практичні результати їх застосування;

- охарактеризувати дипломатичні зусилля американців щодо припинення індо-пакистанського конфлікту;
- визначити мету, хід та наслідки американської політики військових поставок в Індію та Пакистан;
- встановити роль США у «зеленій революції» та економічних реформах індійського та пакистанського урядів у другій половині 1960-х років;
- дослідити наслідки американської військової, матеріальної, технічної та іншої допомоги у модернізації Індії та Пакистану;
- з'ясувати вплив американського чинника на розвиток південноазіатської кризи 1971 р.;
- з'ясувати позицію американської адміністрації щодо появи незалежної Бангладеш;
- визначити шляхи нормалізації відносин між американською адміністрацією та урядами Індії і Пакистану після кризи 1971 року;
- з'ясувати взаємовплив на еволюцію зовнішньої політики США у Південній Азії дій індійського та пакистанського урядів, змін у ситуації в регіоні;
- виявити відмінності у зовнішній політиці США щодо Південної Азії за різних президентських адміністрацій.

Об'єкт дисертаційного дослідження – еволюція зовнішньої політики США у Південній Азії в період з 1965 по 1972 р.

Предметом дослідження є вплив зовнішньої політики США на розвиток Індії та Пакистану під час загострення індо-пакистанського конфлікту.

Хронологічні рамки дослідження визначені березнем 1965 – липнем 1972 рр. Нижня межа обумовлена тим, що саме у березні 1965 року почали погіршуватися американо-пакистанські відносини, а вже через кілька тижнів ця тенденція поширилася на стосунки між США та Індією. Верхня хронологічна межа відповідає даті підписання індо-пакистанської угоди в Сімлі (2 липня 1972 р.) та періоду, впродовж якого США дали схвальну оцінку домовленостям і визнали нову розстановку сил у Південній Азії.

Територіальні межі дослідження охоплюють території сучасних Індії, Пакистану та Бангладеш. Також можна казати про умовну «територіальну приналежність» частини США до нашої теми, а саме – місць прийняття рішень з певних питань (наприклад, офіс Державного департаменту, Білий дім, штаб-квартира ООН або Конгрес), об'єктів військової, сільськогосподарської та транспортної інфраструктури, які використовувалися для збору, сортування або перевезення товарів для Індії, Пакистану та Бангладеш.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що:

вперше:

- на широкій документальній базі доведено, що зовнішня політика США в зазначений період не мала пропакистанського або проіндійського характеру і була зорієнтована виключно на реалізацію власних інтересів, хоча виявилася більш корисною для Індії;
- на базі документальних даних встановлено, що особисті симпатії президента США Р. Ніксона до Пакистану нейтралізувалися урядовцями деяких

американських відомств, таких як Міністерство оборони, Держдепартамент та інших;

- досліджено зростання напруги в індо-пакистанських стосунках напередодні конфлікту 1965 р. з урахуванням дій США;

- надане альтернативне трактування дій США в конфлікті 1971 р. замість запропонованого американським дослідником Дж. Андерсоном дискурсу щодо пропакистанської політики Вашингтону, усталеного в історичній літературі;

- встановлено, що серед основних причин визрівання бенгальської кризи (березень-листопад 1971 р.), крім власне претензій бенгальців, була політична нестабільність у Пакистані 1968–1969 рр.;

- встановлено хронологію перших контактів американської адміністрації з представниками Бангладеш;

- досліджено сприйняття американською стороною початку та подій індо-пакистанських війн 1965 і 1971 рр.;

- встановлено, що президент Пакистану генерал Мухаммед Ях'я Хан докладав чималих зусиль для попередження конфлікту 1971 р., тоді як у літературі його разом із іншими пакистанськими політиками нерідко звинувачують у провокуванні та загостренні протистояння;

- введено до наукового обігу аналітичні звіти ЦРУ для президентів США, з яких у 2015–2016 рр. було знято гриф секретності;

уточнено:

- застосування поняття «крен» або «нахил» (tilt), що використовується в літературі для характеристики зовнішньої політики США в 1971 р. стосовно Пакистану, його номінальну складову, оскільки американська адміністрація переслідувала виключно власні інтереси;

- причини ескалації конфлікту між Індією і Пакистаном в зазначений період;

- роль американських військових постачань до Пакистану між війнами 1965 та 1971 р., через відсутність яких Пакистан виявився гірше підготованим до конфлікту, ніж Індія;

- передумови індо-пакистанських війн 1965 р. та 1971 р., порушення перемир'я сторонами після формального завершення конфлікту.

набуло подальшого розвитку:

- питання зовнішньополітичних пріоритетів США у Південній Азії;

- дослідження індо-пакистанських відносин у другій половині XX століття.

Практичне значення полягає у можливості створенні комплексних досліджень з міжнародних відносин другої половини XX ст., використанні матеріалів для подальшої наукової розробки теми зовнішньої політики США у Південній Азії, дослідження історії Індії та Пакистану тощо. Фактичні дані та висновки можуть бути використані при підготовці спеціальних курсів з історії міжнародних відносин, конфліктології, політології, новітньої історії.

Особистий внесок здобувача полягає в постановці наукової проблеми та самостійному її вирішенні. Наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, здобуті автором самостійно. Всі публікації є одноосібними та оригінальними.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи були викладені в доповідях на 5 міжнародних конференціях в Україні й Росії: Міжнародному молодіжному форумі «Ломоносов–2012» (м. Москва, 9-13 квітня, 2012 р.), 65 Міжнародній конференції молодих вчених «Каразінські читання (історичні науки)» (м. Харків, 20 квітня 2012 р.), 66 Міжнародній конференції молодих вчених «Каразінські читання (історичні науки)» (м. Харків, 26 квітня 2013 р.), 67 Міжнародній конференції молодих вчених «Каразінські читання (історичні науки)» (м. Харків, 25 квітня 2014 р.), 69 Міжнародній конференції молодих вчених «Каразінські читання (історичні науки)» (м. Харків, 29 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладені у 10 публікаціях, з яких 4 статті у фахових наукових виданнях України, 1 стаття в закордонному виданні, що входить до міжнародних науково-метричних баз, 5 тез доповідей наукових конференцій.

Структура дисертації зумовлена метою і завданням дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 234 сторінки, у тому числі основний текст 194 сторінки. Обсяг використаних джерел та літератури українською, російською, англійською та польською мовами становить 28 сторінок (316 найменування), додатків – 5 сторінок (4 таблиці).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет та хронологічні рамки, розкриті мета і завдання дослідження, показана наукова новизна та практичне значення роботи, розкритий особистий внесок здобувача та коротко охарактеризована апробація результатів дослідження.

У **першому розділі – «Історіографія, джерельна база, методологія і методи дослідження»** – проаналізовано стан наукової розробки теми, показано ключових дослідників, які займалися вирішенням пов'язаних з темою дослідження питань, окреслена джерельна база, що використовувалася автором. Окрім того, окреслено методи та методологію на яких базуються отримані результати дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Огляд історіографії»** показано стан наукової розробки проблеми та охарактеризовано диспропорцію, що спостерігається при вивченні політики США у Південній Азії у 60-х 70-х рр. ХХ ст.

В загальних роботах з досліджуваної проблематики робиться особливий акцент на певних підтемах. У монографії В. Я. Белокреніцького та В. М. Москаленко¹ з історії Пакистану є цілі розділи, присвячені правлінню А. М. Айюб Хана, М. Ях'я Хана та З. А. Бхутто. У працях Є. С. Юрлової і Ф. М. Юрлова², роботах С. Тамміти-Дельгоди³ є згадки про події 1965–1970 рр. у Південній Азії, але акцент зроблений на подіях 1971 р., надано відомості про роль США в кризі 1971 р., стисло описані причини, загальний хід, наслідки південноазійської кризи 1971 р. і роль США в ній.

¹ Белокреніцкий В. Я., Москаленко В. Н. История Пакистана. XX век. Москва: ИВ РАН, Крафт+, 2008. 576 с

² Юрлов Ф. Н., Юрлова Е. С. История Индии. XX век. Москва: Издательство ИВ РАН, 2010. 920 с.

³ Таммита-Дельгода С. Индия. История страны. Москва: Эксмо, 2010. 352 с.

У спеціалізованих роботах розглядаються окремі аспекти політики США у Південній Азії впродовж 1965–1972 рр. При вивченні подій 1965–1966 рр. цінною є стаття С. А. Хусейна⁴, що розкриває особливості індо-пакистанської війни. Відомості про ситуацію в Індії в цей період та вплив на неї з боку США містяться у працях В. Бхатті⁵, С. Гангулі⁶. На роль США у кашмірській війні (серпень-вересень 1965 р.) звернули увагу дослідники У. Батт і Дж. Шофілд⁷.

В окрему категорію можна виділити спеціалізовані праці, які рівномірно висвітлюють весь хід кризи 1971 р. та подій, що відбулися після неї. Серед робіт, присвячених вивченню теми, виділяється монографія Н. С. Беглової⁸, праці Р. М. Мукиджанової⁹ та С. І. Луньова¹⁰. У дослідженнях В. П. Датта¹¹, В. М. Москаленка¹², Г. Хесса¹³ розглядаються проблеми взаємовідносин Індії і Пакистану з США під час подій 1971 р.

У деяких роботах індо-пакистанський конфлікт 1971 р., з огляду на участь США та СРСР в спробах його врегулювання, розцінюється як один із компонентів холодної війни. К. Б. Балоч¹⁴, А. З. Хіلالі¹⁵, В. Раджамоні¹⁶ оцінюють пакистансько-американські відносини в 1971–1972 рр. крізь призму стратегічної боротьби між наддержавами. В. Раб¹⁷, Дж. Уорнер¹⁸ акцентують свою увагу на подіях індо-пакистанської війни 1971 р.

Найпопулярнішою темою серед дослідників, що торкаються питання політики США в Південній Азії у 1960–70-х рр., є маневри 7-го флоту. Цій темі відводиться

⁴ Hussain S. A. Politics of Alliance and Aid: A Case Study of Pakistan (1954-1966). *Pakistan Horizon*. 1979. Vol. 32. №1-2. P. 11–46.

⁵ Bhatia V. Rising Threat to India's Security // *India's Unity and Security: Challenges*. New Delhi: Patriot Publishers, 1985. P. 101–112.

⁶ Ganguly S. Of Great Expectations and Bitter Disappointments: Indo-U.S. Relations under the Johnson Administration. *Asian Affairs*. 1988. Vol. 15. №4. P. 212–219; Ganguly S. Wars without End: The Indo-Pakistani Conflict. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1995. Vol. 541. P. 167–178.

⁷ Butt U., Schofield J. *The US, Geopolitics and Grand Strategies*. London: Pluto Press, 2012. 288 p.

⁸ Беглова Н. С. Бангладеш, Южная Азия и политика США. Москва: Наука, 1982. 200 с.

⁹ Мукиджанова Р. М. Пакистан и империалистические державы: 70-е – начало 80-х годов. Москва: Наука, 1984. 175 с.; Мукиджанова Р. М. Пакистан, Южная Азия и политика США. Москва: Наука, 1974. 190 с.

¹⁰ Лунев С. И. Дипломатия в Южной Азии. Москва: Наука, 1993. 194 с.; Лунев С. И. Индия и США: межгосударственные отношения. Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1987. 181 с.

¹¹ Датт В. П. Внешняя политика Индии. Москва: Прогресс, 1988. 437 с.

¹² Москаленко В. Н. Внешняя политика Пакистана. Москва: Наука, 1984. 301 с.

¹³ Hess G. R. Global Expansion and Regional Balances: The Emerging Scholarship on United States Relations with India and Pakistan. *Pacific Historical Review*. 1987. Vol. 56. № 2. P. 259–295.

¹⁴ Baloch Q. B. Engagement and Estrangement in U.S.-Pakistani Relations. *The Dialogue*. 2007. Vol. 1. № 4. P. 28–56.

¹⁵ Hilali A. Z. Cold War Politics of Superpowers In South Asia. *The Dialogue*. 2006. Vol. 1. № 2. P. 68–108; Hilali A. Z. *US-Pakistan Relationship: Soviet Invasion of Afghanistan*. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2005. 304 p.

¹⁶ Rajamony V. *India-China-U.S. Triangle: A 'Soft' Balance of Power System in the Making*. Washington: Center for Strategic and International Studies, 2002. 47 p.

¹⁷ Rab W. J. The Bangladesh Information Center, Washington DC // Hero of Bangladesh Liberation War | Tajuddin Ahmad. URL: http://www.tajuddinahmad.com/congressional_files/Friends%2071%20No%201.pdf (дата звернення: 16.03.2017).

¹⁸ Warner G. Nixon, Kissinger and the breakup of Pakistan, 1971. *International Affairs*. 2005. № 5. P. 1097–1118.

значна увага у роботах К. Картера¹⁹, А. М. Хайнс²⁰, М. Уолтера²¹ і Д. Мьярда²². У працях, присвячених подіям 1972 р. з'являється порівняно нова тематика – ядерні програми Індії та Пакистану. Особливо часто на цій темі такі автори, як М. Б. Алам²³ та М. Р. Кхан²⁴. Більшість з них схиляється до того, що своєю поведінкою США підштовхнули Індію до інтенсифікації своєї ядерної програми.

Слід відзначити, що існуюча історіографія дозволяє скласти достатньо повне уявлення про події навколо індо-пакистанських воєн 1965 та 1971 рр., але не дозволяє зробити цього стосовно інших подій 1965–1972 рр. Недостатньо вивченими залишаються питання про перші контакти між США та Бангладеш, дипломатичні зусилля американської адміністрації напередодні криз 1965 і 1971 рр., військового співробітництва Вашингтону з Ісламабадом у період з 1965 до 1969 р.

У підрозділі 1.2. «Огляд джерел» проаналізовані документи, мемуари, спогади, щоденники, епістолярії, журнали і газети, що становлять вагомий пласт для вивчення проблеми дисертаційного дослідження.

Важливим для дослідження зовнішньополітичної діяльності США в Південній Азії є вивчення документів, які раніше були засекреченими. Наприклад, на сайті Держдепартаменту з 1999 р. окремою збіркою представлено аналітичні записки та звіти, статистичні дані, огляди поточної ситуації, міжвідомчі дискусії за період 1965–1968 рр.²⁵ Також для розгляду подій 1969–1970 рр. автором використовувалися документи, опубліковані на сайті Держдепартаменту США після їх розсекречення у 2005 р.²⁶ В них розкривається комплекс питань, пов'язаних з питанням про поступове погіршення відносин США з Індією та Пакистаном, падіння режиму пакистанського президента М. Айюб Хана тощо.

У ряді документів Держдепартаменту, що стосуються таємного візиту Г. Кіссінджера в Китай (літо 1971 р.)²⁷, містяться згадки про кризу в Південній Азії. У 2015 р. ЦРУ розсекретило збірку щоденних зведень про стан міжнародних справ,

¹⁹ Carter C. E. The Indian Navy: A Military Power at a Political Crossroads. A Research Report Submitted To the Faculty. Montgomery: Air War College, 1996. 24 p.

²⁰ Haynes A. M. Indian Naval Development: Power Projection in the Indian Ocean? Monterey: Naval Postgraduate School, 1990. 105 p.

²¹ Walter M. The U.S. Naval Demonstration in the Bay of Bengal during the 1971 India-Pakistan War. *World Affairs*. 1979. Vol. 141. № 4. P. 293–306.

²² Myard D. Sadruddin Aga Khan and the 1971 East Pakistani Crisis. Refugees and Mediation in Light of the Records of the High Commissioner for Refugees. Geneva: The Graduate Institute, 2010. 53 p.

²³ Alam S. Pakistan Army: Modernization, Arms Procurement and Capacity Building. New Delhi: Vij Books India, 2012. 116 p.

²⁴ Khan M. R., Shabir G. Nuclearization of South Asia: A Discourse Analysis of The Hindustan Times and Dawn. *South Asian Studies*. 2012. Vol. 27. № 2. P. 421–438.

²⁵ Foreign relations of the United States, South Asia, 1964–1968 // Department of State Office of the Historian Bureau of Public Affairs / G. Mallon, D. Patterson, L. Smith. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v25>. (дата звернення: 17.03.2017).

²⁶ Foreign Relations of the United States, 1969–1976. Documents on South Asia, 1969–1972 // Department of State Office of the Historian Bureau of Public Affairs / Ed. by E. C. Keefer, L. J. Smith. URL: <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve07> (дата звернення: 19.03.2017).

²⁷ National Security Archive Electronic Briefing Book No. 145. New Documentary Reveals Secret U.S., Chinese Diplomacy Behind Nixon's Trip / Ed. by W. Burr. URL: <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB145/04.pdf>. (дата звернення: 12.03.2017).

які робилися для президентів Дж. Кеннеді та Л. Джонсона²⁸, а у 2016 – таку ж збірку для Р. Ніксона та Дж. Форда²⁹. У даних збірках охоплено весь період дослідження, хоча матеріалів про Індію та Пакистан у зведеннях значно менше в порівнянні з матеріалами про СРСР, КНР або В'єтнам.

Серед офіційних документів ключовими є Ташкентська декларація від 10 січня 1966 р.³⁰, Публічний закон 480³¹, прийнятий у США у 1954 р. і на базі якого у 1960-х рр. у Індію та Пакистан надсилали продовольство. Принципову важливість мають Шанхайське комюніке (28 лютого 1972 р.)³² та угода в Сімлі (2 липня 1972 р.)³³. Цінні відомості щодо досліджуваної теми було отримано з фондів Державного архіву Російської Федерації, а саме з досьє іноземної загальнополітичної інформації Телеграфного агентства Радянського Союзу за різні роки³⁴. В цих матеріалах є відомості про проблему біженців під час кризи 1971 р., економічне співробітництво США з Індією, Пакистаном та Бангладеш, дипломатичні суперечки між цими країнами та їхні взаємини з КНР, військові постачання тощо. Всі ці дані дозволяють скласти загальне уявлення про політику США у Південній Азії та її ключові напрямки.

Для створення дисертаційного дослідження використовувалися дані преси досліджуваного періоду. Йдеться переважно про американські видання³⁵, кілька європейських³⁶ і окремі публікації The Pakistan Times (Пакистан) та The Hindu (Індія).

Також варто відзначити спогади тогочасних політиків, військових і дипломатів зі США (Р. Ніксон³⁷, Г. Кіссінджер³⁸, К. ван Холлен³⁹), СРСР

²⁸ The Collection of Presidential Briefing Products from 1961 to 1969 // CIA's Historical Review Program. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/collection/presidents-daily-brief-1961-1969> (дата звернення: 19.03.2017).

²⁹ The Collection of Presidential Briefing Products from 1969 to 1977 // CIA's Historical Review Program. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/collection/presidents-daily-brief-1969-1977> (дата звернення: 19.03.2017).

³⁰ Ташкентская декларация // UN Peacemaker. URL: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IN%20PK_660110_TashkentDeclaration%28ru%29.pdf (дата звернення: 20.03.2017).

³¹ Public Law 480. To increase the consumption of United States agricultural commodities in foreign countries, to improve the foreign relations of the United States, and for other purposes // U.S. Government Publishing Office. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-68/pdf/STATUTE-68-Pg454-2.pdf> (дата звернення: 17.03.2017).

³² Shanghai Communique // Taiwan Documents Project. URL: <http://www.taiwandocuments.org/communique01.htm> (дата звернення: 16.03.2017).

³³ Simla Agreement, July 02, 1972 // Government of India / Ministry of External Affairs. URL: <http://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/5541/Simla+Agreement> (дата звернення: 16.03.2017).

³⁴ ГАРФ (Государственный архив Российской Федерации). Ф. Р4459. Оп. 43. Дело №43/6, т. 1. 1 января 1971 – 30 декабря 1971. 322 л.; ГАРФ. Ф. Р4459. Оп. 43. Дело №65, т. 4. 17 июня 1967 – 12 сентября 1967. 307 л.; ГАРФ. Ф. Р4459. Оп. 43. Дело №48/6, т. 1. 1 января 1972 – 19 апреля 1972. 273 л.; ГАРФ. Ф. Р4459. Оп. 43. Дело №43/6, т. 1. 1 января 1969 – 29 декабря 1969. 131 л.; ГАРФ. Ф. Р4459. Оп. 43. Дело №48/6, т. 2. 20 апреля 1972 – 31 декабря 1972. 271 л.; ГАРФ. Ф. Р4459. Оп. 43. Дело №10, т. 5. 22 марта 1972 – 24 апреля 1972. 283 л.

³⁵ Chicago Tribune; The Christian Science Monitor; The Hartford Courant; Los Angeles Times; The New York Times; The Washington Post.

³⁶ Daily Express; Daily Telegraph; The Guardian; International Herald Tribune.

³⁷ Nixon R. M. The Memoirs of Richard Nixon. New York: Grosset&Dunlap, 1978. 1120 p.

³⁸ Kissinger H. A. White House Years. Sheffield: Phoenix Press, 2000. 1521 p.

³⁹ Van Hollen C. The Tilt Policy Revisited: Nixon-Kissinger Geopolitics and South Asia. Asian Survey. 1980. Vol. 20. №4. P. 339–361.

(О. О. Родіонов⁴⁰), Індії (Дж. Діксіт⁴¹, К. Как⁴²) та Пакистану (Б. Бхутто⁴³), які показують різні сторони конфлікту та ставлення до нього з боку високопосадовців.

Використані джерела значно доповнюють уявлення про позицію США в 1965–1972 рр. в Південній Азії. Фактичні дані, разом із статистикою, думками представників різних державних інстанцій США з тих чи інших питань, дозволяють детальніше і глибше проаналізувати тогочасні процеси та розширити уявлення про їх перебіг.

У підрозділі 1.3. «Методологія і методи дослідження» розглянуті методи та методологія роботи, які дають можливість з'ясувати вплив зовнішньої політики США в 1965–1972 рр. на розвиток Південної Азії.

Методологічною основою даного дослідження стала система наукових принципів, підходів та методів пізнання, що спрямовані на комплексне вивчення подій, фактів і різноманітних явищ у зовнішній політиці США щодо Південної Азії, відображення й аналіз тих чи інших подій зі збереженням максимально можливої об'єктивності. Робота базується на фундаментальних принципах наукового пізнання, таких як історизм, об'єктивність, критичний аналіз, системність, діалектика, всебічність, альтернативність тощо.

Для вирішення дослідницьких завдань були використані сучасні методологічні підходи, зокрема цивілізаційний, інституційний, структурно-системний, антропологічний, міждисциплінарний, макро- та мікроісторичний тощо. Ключовим серед них став цивілізаційний підхід, який передбачає, що ефективність дій США варто оцінювати з огляду на їх сприйняття в Індії та Пакистані, політичні традиції і сприйняття дійсності якими суттєво відрізнялися від американських. Відповідно, дослідник повинен звертати увагу на підґрунтя й організацію управлінських механізмів, внутрішню логіку прийняття рішень у Вашингтоні та відстежити їхній вплив у ближній та віддаленій історичних перспективах.

Названі принципи та підходи в дисертаційному дослідженні були реалізовані через сукупність науково-дослідницьких методів. Були використані загальнонаукові методи дослідження – дедукції, індукції, аналізу та синтезу, логічний, компаративістський, метод аналогії. Серед спеціально-історичних методів були використані історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, проблемно-хронологічний метод.

Другий розділ – «Індо-пакистанське протистояння 1965 р. і роль США в його врегулюванні».

В розділі розглядаються питання про те, як США реагували на визрівання, розгортання та врегулювання індо-пакистанських суперечок впродовж 1965 р. Також досліджується, як США модифікували свою політику щодо Південної Азії в залежності від поточних подій у регіоні.

⁴⁰ Родіонов А. А. Зульфикар Али Бхутто, каким я его знал: записки дипломата. Москва: Международные отношения, 2004. 302 с.

⁴¹ Dixit J. N. India-Pakistan in War and Peace. London: Routledge, 2002. 494 p.

⁴² Kak K. Revisiting 1971 War and IAF's Role: India's Interests and Compulsions // Gateway House, Indian Council on Global Relations / Center For Air Power Studies. URL: <http://www.gatewayhouse.in/revisiting-1971-war-and-iafs-role-indias-interests-and-compulsions/> (дата звернення: 14.03.2017).

⁴³ Bhutto B. The Daughter of Destiny: An Autobiography. New York: HarperCollins, 2009. 450 p.

У підрозділі 2.1. «Криза у відносинах США з Індією і Пакистаном напередодні Кашмірської війни» розглядаються суперечки між Індією та Пакистаном з приводу володіння Кашміром, що почалися ще 1947 р. під час розділу Британської Індії, та ставлення США до вирішення цього питання.

Проблема приналежності князівства Дžамму та Кашмір виникла після того, як правитель князівства, який сповідував індуїзм, вирішив приєднати свої території до Індії, хоча більша частина його підданих сповідувала іслам. Суперечки навколо Кашміру призвели до першої індо-пакистанської війни (1947–1948 рр.). Після її завершення за посередництва ООН Кашмір поділили дві частини: індійську та пакистанську. Обидві країни були незадоволені результатом розподілу Кашміру і неодноразово заявляли, що територія, непідконтрольна їм, є окупованою.

У травні 1965 р. ЦРУ отримало інформацію про підготовку операції «Гібралтар» з боку пакистанського уряду для організації повстання в індійській частині Кашміру, початок операції планувався після інфільтрації бойовиків на ці території. США не виключали, що ця операція спровокує другу індо-пакистанську війну, і саме так воно сталося: в серпні 1965 р. Індія оголосила, що Пакистан розпочав проведення операції, і погрожувала «жорсткою відповіддю» у випадку її продовження.

США опинилися в центрі конфлікту двох країн насамперед через постачання зброї Індії та Пакистану, причому незадовго до початку «Гібралтара» американо-пакистанські та американо-індійські стосунки погіршилися через дипломатичні маневри Вашингтона. Розбіжності з Індією посилювалися через її невдоволення обмеженнями використання американської зброї, особливо за відсутності будь-яких аналогічних заборон на використання радянської зброї з боку СРСР. В свою чергу, пакистанці та китайці стверджували, що своїми військовими постачаннями до Індії США підбурювали Нью-Делі до агресії. У ЦРУ не надто серйозно ставилися до цих звинувачень і вважали, що «американська зброя частіше використовується на словах, ніж на ділі», оскільки жодна з країн не поспішала починати масштабний наступ.

США не змогли одноосібно врегулювати індо-пакистанський конфлікт, адміністрацію критикували за те, що вона продовжувала вибудовувати свою політику так, ніби мала справу з двома державами, що не мають претензій одна до одної. Після введення ембарго на постачання зброї Індії та Пакистану вплив США на конфлікт мінімізувався.

У підрозділі 2.2 «Дипломатичні зусилля США щодо припинення індо-пакистанського конфлікту» досліджено, для кого зі сторін, що знаходяться у воєнному конфлікті, позиція США виявилася вигіднішою. Введення ембарго з боку США не означало закінчення війни між Індією і Пакистаном, однак чітко показало курс Вашингтона на дипломатичне вирішення конфлікту. Наприкінці вересня війну вдалося зупинити завдяки втручанням ООН, де США, СРСР та Великобританія діяли спільно та наполягали на припиненні бойових дій.

Дослідник Дж. Бхагваті, кажучи про певну невизначеність дій США стосовно Південної Азії, відзначав наявність трьох можливих приводів для непорозуміння між Вашингтоном і Нью-Делі. Це і вписування відносини з Індією в канву власних глобальних інтересів, не враховуючи інтереси індійців; відмінність політичних

систем, незважаючи на зовнішню схожість і демократичні базові основи; критика політики США, її слабкості в т. ч. у В'єтнамі, пропри те, що США вважали себе наддержавою.

У проблемі вибору пріоритетності між Індією і Пакистаном є закономірним стало питання підтримки з боку США саме пакистанців. Політологи У. Батт і Дж. Шофілд вважають, що інтерес США до Пакистану базувався на його близькості до Середнього Сходу, що дозволяло контролювати країни ОПЕК і використовувати Афганістан в якості буферної держави з СРСР. Згодом ставлення до Пакистану погіршилося «через перевороти, геноциди, нестабільність і прохання про зброю», що не відповідали американським інтересам у Південній Азії. Автор роботи про розвиток ядерної енергетики Пакистану Ф. Кхан вказав на те, що країна спочатку йшла на контакт з США заради протистояння індійській загрозі, але не отримала бажаного і «охолонула» до свого «особливого союзника».

Тому не можна стверджувати, що погіршення відносин з Індією та Пакистаном упродовж 1965 р. радикально знизило вплив США в Південній Азії. Опосередкована участь Вашингтона у процесах врегулювання, можливість маніпулювати питаннями надання економічної допомоги та військових поставок свідчили про те, що американський вплив на регіон зберігався. Надалі США мали визначитися, як цей вплив зберегти і за можливості розширити.

У підрозділі 2.3. *«Перебудова стратегії США щодо Індії та Пакистану»* досліджено вплив основних параметрів американської політики стосовно Індії та Пакистану після закінчення збройного протистояння між цими країнами у вересні 1965 р.

Наприкінці жовтня 1965 р., коли перестрілки на індо-пакистанському кордоні ще відбувалися, а потік взаємозвинувачень сторін, що брали участь у конфлікті, не припинявся, американці зафіксували «активні закулісні рухи» з боку Пакистану, спрямовані на нормалізацію відносин з Вашингтоном. Пакистанське керівництво стало прихильніше ставитися до ідеї про відведення військ. Антиамериканіст З. А. Бхутто міг бути відправлений у відставку, М. Айюб Хан критикував його за «авантюрні поради» щодо дій в Кашмірі, «які не принесли Пакистану жодної користі». Сам З. А. Бхутто пізніше писав, що намагався зробити Пакистан мостом між КНР і США, як це і сталося 1969–1971 рр., але 1965 р. М. Айюб Хан його ідею відхилив.

Оскільки Пакистан мав бажання піти назустріч вимогам США, Вашингтон теж виклав свої побажання щодо подальших дій Карачі. Американці хотіли, щоб Пакистан віддавав пріоритет розвитку відносин із Заходом, а не з КНР; щоб Пакистан більше цікавився питаннями свого економічного розвитку, ніж питанням боротьби з Індією; щоб Пакистан усвідомлював згубність військової конфронтації з Індією для своєї економіки.

Стосовно Індії американські дипломати своє головне завдання бачили в налагодженні з Нью-Делі відносин у форматі «донор допомоги – одержувач», проте реакція індійців на таку постановку проблеми була передбачуваною: її розцінили як загрозу суверенітету країни. Крім того, США чекали від Індії підтримки у в'єтнамському питанні, причому не обов'язково відкритої. Щодо інших вимог, вони були ідентичні вищезазначеним вимогам до Пакистану.

Окремо варто зазначити, що американське ембарго змусило Пакистан звернутися за допомогою щодо військового постачання до стратегічного супротивника США – КНР, яка погодилася допомогти. У цьому випадку китайські постачання викликали додаткове невдоволення з боку США, ускладнювали американо-пакистанські стосунки і фактично знімали з порядку денного питання про можливість скасування ембарго, хоча саме воно стало причиною звернення Пакистану до КНР. Таким чином, 1965р. у відповідальний для пакистанців момент інтереси США та Пакистану розійшлися, надалі американці не поспішали поновлювати військові постачання, критично важливі для Карачі. Це дозволяє поставити під сумнів трактування, відповідно до якого між цими державами у другій половині 1960-х рр. існували «особливі відносини».

Третій розділ – «Зовнішньополітичні пріоритети США у Південній Азії в 1966-1970 рр.»

Даний розділ присвячено питанням про економічне і військове співробітництво США з Індією та Пакистаном, його вплив на еволюцію південноазіатських країн та зусилля з недопущення нової індо-пакистанської війни.

У підрозділі 3.1. *«Американська політика військових постачань в Індію та Пакистан»* досліджено співробітництво США з Індією та Пакистаном між війнами 1965 і 1971 рр.: американську політику військових постачань та її еволюцію.

Той факт, що війна в 1971 р. все-таки відбулася, може вказувати на провал зусиль США щодо запобігання подібного конфлікту, в тому числі на провал їхньої міжвоєнної політики військових постачань, спрямованої в першу чергу на стримування перегонів озброєнь в Південній Азії і скорочення військових витрат Індії та Пакистану. Якщо ж подивитися на питання з іншого ракурсу, то можна говорити і про перемогу США – постійно модифікуючи політику військових постачань і маніпулюючи темою економічної допомоги, вони намагалися «заморозити» найбільш гострі індо-пакистанські протиріччя і протягом майже шести років утримувати ключові південноазіатські країни від нової війни.

На користь цієї гіпотези свідчить те, що в кінці 1960-х рр. індо-пакистанська війна могла привести до істотного розширення зони конфлікту в Південній і Південно-Східній Азії з його подальшим виходом з-під контролю, а ось у 1971 р., коли в'єтнамське питання стояло вже не так гостро, у потенційної війни між Індією і Пакистаном було менше шансів на переростання з локального конфлікту в елемент глобального.

У цьому випадку є вагомі підстави для сумнівів в однозначності підходу США до питань військових постачань і роззброєння: з самого початку в розрахунках американської адміністрації містилися дві надто очевидні помилки. По-перше, за підсумками 1965 рр. США втратили частину свого впливу на Індію і Пакистан, тому навряд чи варто було очікувати від них беззаперечної згоди з ініціативами Вашингтона. По-друге, ідея про скорочення військових витрат могла бути реалізована тільки в тому випадку, якщо б США були єдиним постачальником зброї в Південну Азію. Індія і Пакистан закуповували зброю у третіх країн і до кашмірського конфлікту, а після нього, разом із впровадженням американцями ембарго, кількість таких закупівель тільки зросла. Тож на питання про те, чи дійсно

США намагалися обмежити військові витрати Індії та Пакистану, не можна дати однозначної відповіді.

У результаті американської політики військових постачань найбільше виграла Індія, а в дещо меншій мірі – СРСР і Китай, які потіснили США на ринку озброєнь в Південній Азії. Однак, кажучи про те, що політика Вашингтону в цій сфері виявилася провальною, не можна залишати поза увагою ще два факти. По-перше, протягом більш ніж шести років Індія та Пакистан не воювали один проти одного, тобто прагнення США не допустити військового конфлікту в сусідньому з В'єтнамом регіоні довгий час виконувалося. По-друге, Південна Азія була другорядним регіоном в глобальній стратегії США, а її ключові країни все одно потребували допомоги Вашингтону і намагалися не допускати надмірного погіршення відносин із ним.

У підрозділі 3.2. *«Роль США в «зеленій революції» та економічних реформах індійського та пакистанського урядів»* висвітлено американо-пакистанське та американо-індійське співробітництво в аграрній сфері, яке дозволило Індії вийти на рівень самозабезпечення продовольством.

Для США питання про економічне співробітництво з Індією і Пакистаном було не менш вагомим у порівнянні з військовими постачаннями. Найважливішим його аспектом в 1960-х рр. був продовольчий – обидві країни мали проблеми із забезпеченням населення їжею, оскільки кількість населення зростала швидше, ніж обсяги врожаю. І якщо в Пакистані вирішувати цю проблему почали ще до кашмірського конфлікту, то в Індії її загострення співпало у часі з закінченням війни та викликаним нею уповільненням розвитку економіки в цілому.

Постачання американського зерна за Законом 480 у 1965 р. складали приблизно 8-10% продуктів, які споживалися в Індії та Пакистані. Від припинення постачань більше постраждала б Індія, оскільки в Пакистані запаси були більшими, обсяги врожаю – вищими, а розподіляти отримане продовольство йому було простіше, бо населення і територія країни були меншими за індійські. Цим комплексом факторів можна пояснити зниження темпів американських постачань: у 1963 і 1964 фінансовому роках Пакистан отримував по 1,5 млн тон продовольства, а у 1966 – 0,66 млн т.

Обсяги постачань в Індію не знижувалися, однак простежувалося небажання Білого дому підписувати довгострокові угоди, адже, як свідчать документи, американська адміністрація не бажала втрачати важіль впливу на Нью-Делі і побоювалася, що індійське керівництво буде сприймати постачання із США як належне. Останній з підписаних до конфлікту в Ранні контракт закінчувався 30 червня 1965 р. Л. Джонсон не захотів його продовжувати і просив надати додаткові рекомендації. Аналогічна угода для Пакистану на початку червня 1965 р. була продовжена на 6 місяців.

Комерційні закупівлі зерна виснажили валютні запаси Пакистану, через що ускладнювалася лібералізація імпорту. США не заперечували наявності цієї проблеми, але темпи видачі ними кредитів вказують на те, що американське керівництво вирішило відкласти розгляд цих питань на невизначений строк. Крім того, у Вашингтоні вказували, що Пакистан демонструє гарні темпи зростання сільського господарства (+3,5% на рік), але вони не можуть покрити швидкого

приросту населення, тож про самозабезпечення продовольством мови йти не могло. Незважаючи на всі претензії і зауваження, в публічному полі влада Пакистану намагалася позитивно відгукуватися про США і заявляла про успіхи в розвитку економіки, сподіваючись таким чином домогтися виділення нових пакетів допомоги.

Всі ці факти дають змогу зробити висновок про те, що наприкінці 1960-х рр. США не надавали особливого значення тому, як буде розвиватися пакистанська економіка, а твердження про прогрес в реалізації реформ були не більше ніж презентаційним обґрунтуванням для виділення нового кредитного траншу, який частіше мав символічне або політичне значення, а не економічне. Тобто, США втілювали в Південній Азії двосторонню стратегію, яка включала в себе спроби збереження альянсу з Пакистаном з одночасним просуванням тісних політико-економічних зв'язків з Індією. Альянс з Пакистаном був скоріше формальним, а ось ті дії, які США робили стосовно Індії, були набагато більше схожі на дії союзної держави.

Четвертий розділ – «Американський чинник у південноазіатській кризі 1971 р.: від визрівання до врегулювання».

У розділі досліджується вплив США на південноазіатську кризу, їхні спроби політичного маневрування, місце американців у системі відносин, яка склалася у Південній Азії після індо-пакистанської війни 1971 р.

У підрозділі 4.1. *«Загострення ситуації в регіоні у 1968–1971 рр.»* розглядається визрівання політичної кризи у Східному Пакистані, що в результаті призвело до індо-пакистанської війни 1971 р., та реакція США на ці події.

Вказано, що за президентства Р. Ніксона південноазіатський регіон залишався другорядним для американців, а Індію вони вбачали регіональним лідером і відповідним чином поводитися з нею (хоча і не визнавали цього публічно), а Пакистан замість «особливих відносин» отримав «крен» або «нахил» – деякою мірою штучний термін, за яким криється скоріше номінальна підтримка, а не реальні союзницькі відносини.

Зазвичай дослідники вважають, що військові постачання були одним із проявів політики «нахилу» до Пакистану, але вони завдавали Пакистану більше шкоди, ніж користі, оскільки не могли нівелювати його військове відставання від Індії та наносили США репутаційні втрати в очах світового співтовариства, навіть якщо отримане обладнання не мало жодного відношення до силової операції «Прожектор» у Східному Пакистані. Також постачання могли відволікти Ісламабад від усвідомлення того, що обладнання стало свого роду подякою за сприяння у налагодженні зв'язків з китайцями та не було реальною допомогою на випадок військового конфлікту.

Напередодні операції «Прожектор», спрямованої проти бенгальського визвольного руху, американці намагалися поводитися як сторонні спостерігачі, що не втручаються у внутрішні справи Пакистану, не поспішаючи ані допомагати, ані активно засуджувати дії пакистанської влади. Аналогічно щодо відношення до Пакистану адміністрація діяла і після 25 березня 1971 р., що цілком відповідало доктрині Р. Ніксона – мінімальне втручання в конфлікти на території Азії. Конкретних прикладів допомоги Пакистану, окрім обмежених військових

постачань, навести неможливо, однак навіть нейтралітет і невтручання, до яких схилилися Р. Ніксон і Г. Кіссінджер, сприймалися багатьма іншими членами адміністрації, Конгресом і суспільством як ознака «нахилу». Що стосується відносин США з Індією, то вони були зіпсовані ще до початку кризи в Пакистані, тож подальшу антиіндійську риторичку Р. Ніксона навряд чи варто оцінювати тільки як прояв схильності до Пакистану.

У зв'язку з цим слід відзначити ще один аспект проблеми. Мотиви замороження допомоги Пакистану в цілому зрозумілі, але у США були підстави вжити подібних обмежувальних заходів і щодо Індії, яка практично з перших днів операції «Прожектор» допомагала бенгальським партизанам. Спочатку ЦРУ вказувало на це на рівні припущень, але згодом звіти стали більш конкретними: Індія постачала партизанам зброю, навчала їх та давала притулок на своїй території. Власне, Індія не приховувала цього, але США все одно обмежилися критикою і не ввели ніяких санкцій.

У підрозділі 4.2. *«Інтернаціоналізація бенгальської кризи та дії США під час індо-пакистанської війни»* розглянуто погіршення американо-індійських відносин напередодні війни 1971 р., хід і підсумки кризи та війни 1971 р. з урахуванням американського чинника.

Ще до початку війни у США усвідомлювали неминучість розколу Пакистану та його поразку у військовому конфлікті з Індією. Війна не була тим засобом, за рахунок якого США сподівалися вирішити східнопакистанську проблему. Вашингтону було вигідніше, щоб Індія, як регіональний лідер Південної Азії, самостійно вирішила східнопакистанське питання, ніж перетворювати його на заморожений конфлікт.

З урахуванням того, що напередодні та під час кризи 1971 р. Індія завжди діяла на власний розсуд, Білий дім міг бути впевнений в тому, що його заклики і звинувачення на адресу Нью-Делі не призведуть до припинення бойових дій, тож мав змогу вести антиіндійську риторичку. Не виключено, що США могли свідомо штовхати Ісламабад до поразки, створюючи ілюзію його підтримки при явній слабкості Пакистану порівняно з Індією – деякі сучасні пакистанські автори дотримуються саме такої думки.

Після кризи США виявилися в числі тих, хто виграв, попри програш Пакистану, до якого начебто здійснювалася політика «нахилу». Якщо ж говорити про Азію в цілому, то США домоглися головного: поліпшення відносин з Китаєм ціною публічного декларування пропакистанської позиції і веденням антиіндійської риторички. Додатково можна відзначити, що були успішними і переговори з СРСР: жорстка позиція США з питань Південної Азії призводила до поступок з боку Москви, це дозволило обом наддержавам продовжувати працю над процесом «розрядки». Не можна заперечувати, що безпосередньо під час війни США зайняли відверто антиіндійську позицію, але разом з тим не поспішали реально допомагати Пакистану (його підтримка в ООН навряд чи могла щось дати, і американці самі це визнавали), оскільки для Сполучених Штатів такі дії могли коштувати нової конфронтації з СРСР і політичних скандалів.

У підрозділі 4.3. *«Післякризове врегулювання і нормалізація відносин США із Індією та Пакистаном»* висвітлено стосунки у трикутнику США – Індія –

Пакистан по завершенні війни 1971 року. Також окреслено встановлення дипломатичних відносин між США та Бангладеш і перші протиріччя між американською адміністрацією та урядом нової республіки.

Необхідно виділити кілька ключових моментів, що характеризують динаміку трансформації політики США в Південній Азії в першому півріччі 1972 р. Спершу Білий дім не хотів робити кроки назустріч Індії, і вона відповідала тим же, що не сприяло нормалізації відносин, за яку в публічній площині виступали обидві країни. У такій ситуації було потрібне вольове рішення однієї з країн – першою піти на компроміс і визнати свої помилки. Якщо США спробували зробити це ще в лютому, то Індія пішла на це тільки під час переговорів з Пакистаном в Сімлі (липень 1972 р.). Пакистан, в свою чергу, виявився в неоднозначному становищі: США, його колишній союзник, все більше схилилися до налагодження відносин з Індією, що практично відразу вплинуло на зовнішньополітичні пріоритети Ісламабада.

Інакше розвивалися відносини США з Бангладеш. Формально підтримавши Пакистан під час кризи 1971 р., американці визначили вороже ставлення до себе з боку бенгальців, критику і звинувачення у «потуранні безпрецедентному геноциду».

Після війни 1971 р., що продемонструвала реальну розстановку сил у Південній Азії, стало особливо помітним, що США не змогли реально допомогти Пакистану: країна залишилася без своєї східної частини (відокремилася Бангладеш), без основного військового постачальника, з розгромленою армією і недовірою з боку Заходу. Проте звинувачувати в цьому тільки Вашингтон не варто, бо мирне врегулювання конфлікту в Пакистані не належало до компетенції США, з цією проблемою не впоралися ані М. Айюб Хан, ані М. Ях'я Хан.

Щодо американо-індійських відносин, то їхнє погіршення не стало результатом подій 1971 р. Проблеми у відносинах цих двох країн існували завжди, і вони тільки посилювалися, коли США почали налагоджувати відносини з суперником Індії – Китайською Народною Республікою. Внаслідок цього в Південній Азії 1971 р. склалися дві умовні «вісі» протистояння: СРСР – Індія і США – КНР – Пакистан.

У цілому ж США вдалося домогтися своєї основної мети – встановлення на субконтиненті міцного миру, тож втрата впливу в Пакистані навряд чи могла серйозно вплинути на плани Білого дому, в яких Південна Азія не займала першорядних позицій.

Висновки

1. У результаті проведеного дослідження автором проаналізовано зовнішню політику США з урахуванням впливу, який вона мала на розвиток країн Південної Азії. Історіографія та джерела свідчать про те, що головним завданням Вашингтона було забезпечення безконфліктної ситуації у Південній Азії, а за наявності конфліктів, що переростали у війни, – сприяння відновленню індо-пакистанського

діалогу до того рівня, який би влаштовував США та не зменшував їхнього впливу в регіоні.

2. Встановлено, що у 1965–1971 рр. існувала низка проблемних елементів у відносинах між Індією та Пакистаном, які викликали конфліктні ситуації. Це Кашмірська проблема, прикордонні сутички в Ранні, рух за відокремлення Східного Пакистану тощо. Оскільки Південна Азія у зовнішній політиці США на той час мала другорядне значення, можна стверджувати, що пріоритетом американців було підтримання стабільності в регіоні, а не ліквідація першопричин конфліктів між Індією та Пакистаном.

3. США впливали на Пакистан через військові постачання, що були припинені під час конфлікту у Кашмірі. На відміну від Пакистану, для Індії головною була продовольча проблема, яку американці намагалися використати, в тому числі, для розширення власного впливу. Через неврожай країна опинилася на межі голоду, а вчасне постачання зерна можна було використовувати як засіб тиску для проведення реформ чи впровадження більш стриманої політики щодо Пакистану.

4. Аналізуючи документи, присвячені темі дослідження, стає очевидним різниця у ставленні до надання матеріально-технічної допомоги Індії та Пакистану у 1965–1970 рр. Попри тиск у питанні впровадження аграрних реформ Індія отримувала її одразу після виконання поставлених умов, в той час як проекти та кредити для Пакистану нерідко затримувалися або взагалі відкладалися на невизначений термін.

5. Протягом кризи 1971 р. США намагалися відсторонитися від прямої участі у конфлікті, проте значно активніше, порівняно з 1965 р., намагалися попередити початок індо-пакистанської війни, сприяти проведенню різноманітних переговорів тощо. Окрім дипломатичних зусиль, впродовж 1971 р. США активно опікувалися питанням про допомогу біженцям зі Східного Пакистану, що втекли на територію Індії.

6. Після 1971 р. США знов спробували вдатися до тактики невтручання та очікування, сподіваючись на спроби нормалізації стосунків з боку Індії, Пакистану та Бангладеш. Ця тактика себе виправдала у стосунках з Індією та Пакистаном і призвела до поступової активізації політичного діалогу, але небажання Вашингтона визнавати Бангладеш через численні міжнародні зобов'язання спричинило подальше погіршення американо-бенгальських стосунків.

7. На рівні американських посольств в Індії та Пакистані ситуація впродовж 1965–1972 рр. залишалася незмінною, кожен з послів підтримував позицію країни свого перебування, що викликало негативну реакцію Вашингтона. На рівні міністерств спостерігався певний «нахил» у бік Індії, особливо в Держдепартаменті, і тільки Міністерство оборони періодично виступало на підтримку Пакистану. Президенти до поточних проблем Південної Азії ставилися індиферентно, звертаючи увагу на регіон лише під час загострення ситуації.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

Статті у фахових виданнях

1. Уллах П. Е. Військова підтримка США Пакистану впродовж 1965-1971 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія*. Тернопіль, 2017. Вип. 1, ч. 2. С. 35–40.
2. Уллах П. Э. Проблема беженцев во время южноазиатского кризиса 1971 г. и позиция США. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2012. №15. С. 125–132.
3. Уллах П. Э. Свертывание разведывательной базы «Бадабер» как признак заката «особых отношений» США и Пакистана в 1960-х гг. *Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Серия «История»*. Харків, 2016. №51. С. 97–105.
4. Уллах П. Э. Седьмой флот США и Южноазиатский кризис 1971 г. *Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Серия «История»*. Харків, 2013. №47. С. 234–245.

Публікації у закордонних періодичних спеціалізованих виданнях

5. Уллах П. Э. От переговоров к эмбарго: к вопросу о действиях США накануне индо-пакистанской войны 1965 года. *Научные ведомости БелГУ. Серия «История. Политология»*. Белгород, 2016. №15 (236). С. 77–84.

Матеріали наукових конференцій:

6. Уллах П. Э. Американский фактор в южно-азиатском кризисе 1971 г. // Материалы Международного молодежного научного форума «ЛОМОНОСОВ-2012». URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2012/1701/28708_659d.pdf (дата звернення: 21.03.2017).
7. Уллах П. Э. Седьмой флот США в Бенгальском заливе. *Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 65-ї міжнародної наукової конференції, 20 квітня 2012*. Харків, 2012. С. 205–207.
8. Уллах П. Э. Эволюция политического курса США в Южной Азии (декабрь 1971 – июль 1972 г.). *Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції, 26 квітня 2013*. Харків, 2013. Харків, 2013. С. 178–179.
9. Уллах П. Э. Американские военные поставки Пакистану в 1971-1972 гг.: опыт «заклятой» дружбы. *Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 67-ї міжнародної наукової конференції, 25 квітня 2014*. Харків, 2014. С. 178–179.
10. Уллах П. Э. Американский фактор в индо-пакистанском противостоянии 1965 года. *Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 69-ї міжнародної наукової конференції, 29 квітня 2016*. Харків, 2016. С. 71–74.

АНОТАЦІЯ

Уллах П. Е. Політика США у Південній Азії (1965-1972 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія». – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. У першому розділі представлено історіографічну та джерельну базу дослідження, виявлені диспропорції в освітленні тих чи інших аспектів досліджуваної теми. Також у першому розділі представлені методологія та методи дослідження.

Другий розділ присвячений індо-пакистанському конфлікту 1965 р. і дослідженню впливу США на нього, аналізу основних параметрів американської політики стосовно Індії та Пакистану після закінчення збройного протистояння між цими країнами у вересні 1965 р. Докладно висвітлене питання про американське ембарго на військові поставки і його наслідки для Індії та Пакистану.

Третій розділ присвячений співробітництву США з Індією та Пакистаном між війнами 1965 і 1971 рр.: американській політиці військових постачань та її еволюції, співробітництві у проведенні економічних реформ тощо. Значну увагу приділено висвітленню американо-індійського співробітництва в аграрній сфері, яке дозволило Індії вийти на рівень самозабезпечення продовольством.

У четвертому розділі розглядається визрівання політичної кризи у Східному Пакистані, що згодом призвела до індо-пакистанської війни 1971 р., та реакція США на поточні події. Окрім того, розглянуті погіршення американо-індійських відносин напередодні війни 1971 р., власне хід і підсумки кризи та війни 1971 р. з урахуванням американського фактору. В останньому підрозділі висвітлено поступову нормалізацію стосунків між США, Індією та Пакистаном, встановлення дипломатичних відносин між США та Бангладеш.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що на основі широкої документальної бази було доведено, що зовнішня політика США в зазначений період не мала пропакистанського або проіндійського характеру (в історіографії значно частіше йдеться про пропакистанський), хоча в результаті виявилася кориснішою для Індії, а не Пакистану. Автором запропоновано альтернативне трактування дій США щодо конфлікту 1971 р. замість запропонованого американським дослідником Дж. Андерсоном і усталеного в історичній літературі, а також встановлено, що серед основних причин визрівання бенгальської кризи (березень-листопад 1971 р.), крім власне претензій бенгальців, була політична нестабільність у Пакистані 1968–1969 рр. Завдяки нещодавно розсекреченим документам ЦРУ встановлено, що президент Пакистану генерал М. Ях'я Хан докладав чималих зусиль для попередження конфлікту 1971 р., тоді як у науковій літературі його разом із іншими пакистанськими політиками нерідко звинувачують у провокуванні та загостренні протистояння.

Ключові слова: індо-пакистанська війна, Р. Ніксон, Л. Джонсон, «зелена революція», бенгальська криза, кашмірський конфлікт, дипломатія, І. Ганді, З. А. Бхутто.

АННОТАЦІЯ

Уллах П. Э. Политика США в Южной Азии (1965-1972 гг.). - Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 «Всемирная история». – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, 2018.

Диссертационное исследование состоит из введения, четырех глав, заключения, списка использованных источников и литературы и приложений. В первом разделе представлены историографическая и источниковая база исследования, выявлены диспропорции в освещении тех или иных аспектов исследуемой темы. Также в первом разделе представлены методология и методы исследования.

Второй раздел посвящен индо-пакистанскому конфликту 1965 г. и исследованию влияния США на него, анализу основных параметров американской политики в отношении Индии и Пакистана после окончания вооруженного противостояния между этими странами в сентябре 1965 г. Подробно освещен вопрос об американском эмбарго на военные поставки и его последствия для Индии и Пакистана.

Третий раздел посвящен сотрудничеству США с Индией и Пакистаном между войнами 1965 и 1971 гг.: американской политике военных поставок и ее эволюции, сотрудничеству в проведении экономических реформ и тому подобное. Значительное внимание уделено освещению американско-индийского сотрудничества в аграрной сфере, которое позволило Индии выйти на уровень самообеспечения продовольствием.

В четвертом разделе рассматривается вызревание политического кризиса в Восточном Пакистане, что впоследствии привело к индо-пакистанской войне 1971 г., и реакция США на текущие события. Кроме того, рассмотрены ухудшение американско-индийских отношений накануне войны 1971 г., собственно ход и итоги кризиса и войны 1971 г. с учетом американского фактора. В последнем подразделе освещена постепенная нормализация отношений между США, Индией и Пакистаном, установление дипломатических отношений между США и Бангладеш.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в том, что на основе широкой документальной базы было доказано, что внешняя политика США в указанный период не имела пропакистанского или проиндийского характера (в историографии значительно чаще речь идет о пропакистанском), хотя в итоге оказалась более полезной для Индии, а не Пакистана. Автором предложена альтернативная трактовка действий США относительно конфликта 1971 г. вместо предложенной американским исследователем Дж. Андерсоном и установившейся в исторической литературе, а также установлено, что среди основных причин

вызревания бенгальского кризиса (март-ноябрь 1971 г.), кроме собственно претензий бенгальцев, была политическая нестабильность в Пакистане 1968-1969 гг. Благодаря недавно рассекреченным документам ЦРУ установлено, что президент Пакистана генерал М. Яхья Хан прилагал немало усилий для предупреждения конфликта 1971 г., тогда как в научной литературе его вместе с другими пакистанскими политиками нередко обвиняют в провоцировании и обострении противостояния.

Ключевые слова: индо-пакистанская война, Р. Никсон, Л. Джонсон, «зеленая революция», бенгальский кризис, кашмирский конфликт, дипломатия, И. Ганди, З. А. Бхутто.

ABSTRACT

P. E. Ullakh. US policy in South Asia (1965-1972). – Qualification scientific work on the right of manuscript.

Dissertation for the candidate degree in historical sciences, specialty 07.00.02 "World History". – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

The dissertation research consists of an introduction, four chapters, conclusions, list of sources and literature and applications. The first chapter presents historiography and source base, detected disparities in coverage of various aspects of the subject. In addition, there are methodology and research methods presented in the first chapter.

The second chapter is devoted to the Indo-Pakistan conflict in 1965 and the research of US influence on it, analysis of US policy key parameters towards India and Pakistan after the military confrontation between these two countries finished in September 1965. The issue of the US embargo on military supplies and its consequences for India and Pakistan also presented in details.

The third chapter is devoted to the cooperation of the United States with India and Pakistan between wars of 1965 and 1971: US policy of military supplies and its evolution, cooperation in economic reforms and so on. Much attention paid to the US-India cooperation in agriculture, which allowed India to reach the level of food self-sufficiency.

In the fourth chapter, an author examines the maturation of the political crisis in East Pakistan, which later led to the Indo-Pakistan war in 1971, and the US response to current events. Also discussed the deterioration of US-Indian relations on the eve of war in 1971, the actual course and outcome of the crisis and the war, with considering of the American factor. The last section highlights the gradual normalization of relations between the US, India, and Pakistan, establishing diplomatic relations between the US and Bangladesh.

Scientific novelty of the research is that using a broad documentary base the author demonstrated that US foreign policy during this period was not pro-Pakistan or pro-Indian (historiography much more often tells about pro-Pakistan policy), but pro-American, while its results were more useful for India, not for Pakistan. The author proposed an alternative interpretation of the US actions during the conflict in 1971 instead of interpretation, proposed by an American researcher J. Anderson and widely used in the historical literature, and detected that among the main reasons for the ripening Bengali crisis (March-November 1971), besides the Bengali claims, was political instability in Pakistan in 1968-1969. Thanks to recently declassified documents revealed that the President of Pakistan, General M. Yahya Khan, has made considerable efforts to prevent

conflict in 1971, while in scientific literature he and other Pakistani politicians often accused of provoking confrontation and aggravation.

Keywords: Indo-Pakistani War, Nixon, Johnson, "green revolution", Bengali crisis, Kashmir conflict, diplomacy, I. Gandhi, Z. A. Bhutto.

УЛЛАХ Павло Ехсанович

ПОЛІТИКА США У ПІВДЕННІЙ АЗІЇ (1965–1972 РР.).

07.00.02 – Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Відповідальний за випуск: кандидат історичних наук, доцент
Тумаков Олександр Іванович

Підписано до друку _____. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Друк. цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників.
Замовлення № ____.

Надруковано у друкарні _____
Свідоцтво № _____